

ÚVOD DO ETIKY

Arno Anzenbacher

Ústřední knihovna lékařské fakulty
Masarykovy univerzity
662 43 BRNO, Joštova 10

ZVON
ČESKÉ KATOLICKÉ NAKLADATELSTVÍ
PRAHA 1994

1 Předporozumění

V běžné řeči existuje mnoho slov, jichž užíváme k vyjádření mravních skutečností. Fungují v běžném diskursu jako mravní slova.

Vezměme například dvojice slov „dobré – špatné“, „spravedlivé – nespravedlivé“, „lidské – nelidské“, „ušlechtilé – hrubé“, „nezištné – egoistické“, ale také slova „mět“, „smět“, „příkázané“, „zakázané“, „dovolené“, „povinnost“, „svědomí“, „odpovědnost“, „hřích“, „vina“, „lítost“, „pokání“, „ctnost“, „neřest“, „předsevzetí“, „věrnost“, „zrada“, „výčitka“ atd. Těchto slov ovšem užíváme také ve významu nikoli morálním. Mluvíme např. o dobrém brankáři, o ušlechtilém kovu, o tom, co se má či smí v kontextu návodů k použití nebo kuchařských receptů. Zpravidla však bez obtíží dokážeme říci, kdy tato slova mají morální význam a kdy ho nemají.

Fakt, že mravním slovům obvykle snadno rozumíme a bez problémů jich užíváme, ukazuje, že v naší běžné komunikaci uplatňujeme *předporozumění mravní skutečnosti* a že ho také předpokládáme u druhých lidí. Bez takového předporozumění by bylo nepochopitelné, že mravní diskurs je vůbec možný a že funguje.

1.1 Prvky předporozumění

Relativně neproblematické užívání mravních slov v běžném diskursu předpokládá, že máme jako předporozumění *poměrně konzistentní a shodné vědění o významu mravních skutečností*. Bez tohoto předpokladu by mravní slova nebyla komunikativní a mravní jazykové hry by nemohly fungovat. Přitom je zcela možné, že se toto předporozumění při bližší analýze ukáže jako vágní, nepřesné a chybné. Nicméně je tak konzistentní a shodné, že – ovšem v určitých mezích – v našem běžném mravním diskursu funguje. Pokusíme se (alespoň zhruba) postihnout toto předporozumění výčtem některých jeho prvků.

1.1.1 Mravní hodnocení

Především jde o prostý fakt, že *svému vlastnímu jednání a jednání druhých lidí připisujeme mravní hodnotu*. Lidské praxi se přikládá mravní význam. Hodnotíme (vlastní a cizí) jednání jako dobré nebo špatné, chválíme je nebo káráme, schvalujeme nebo odmítáme. Ale posuzujeme mravně i *osoby*. Říkáme, že jsou dobré nebo špatné, mravné nebo nemravné, svědomité nebo nesvědomité. Naše morální hodnocení se konečně týká i *sociálních útvarů*, např. poměrů v sociální oblasti, týká se institucí, struktur, zákonů a ustanovení, jež hodnotíme jako spravedlivé nebo nespravedlivé, lidské nebo nelidské.

Mravní hodnocení se ovšem týká *prvotně jednání a sekundárně osob a sociálních útvarů*. Osoby posuzujeme mravně na základě jejich jednání a sociální útvary hodnotíme, protože jsou výsledkem jednání a mohou být utvářeny jednáním.

Zdá se, že mravní hodnocení ve vlastním smyslu se vždycky vztahuje na něco specificky lidského. Mluví se sice také o zlém býku, o věrném psu, o lstivém hadu, o zlodějské strace, a dokonce o vražedné muchomůrce hlíznaté. Při tom ovšem nejde o mravní hodnocení ve vlastním slova smyslu, ale o antropomorfní výklad jednání zvířat nebo rostlin. Mnozí etologové však zastávají názor, že se v takovém jednání ukazují fylogeneticky vzniklé struktury lidské mravní povahy.

1.1.2 Svědomí

Když mravně hodnotíme lidské jednání, vždycky předpokládáme, že jednajících osoby *dospěly k užívání rozumu a že poznávají rozdíl mezi dobrem a zlem*. To znamená dvě věci:

- Předpokládáme, že každý nějak ví, *co je dobré a co je špatné*, alespoň ve všeobecném smyslu. To nevylučuje, že v jednotlivém případě lidé mohou mít o dobru a zlu zcela rozdílné názory.
- Předpokládáme také, že *každý rozhodně ví, že dobro je nutno konat a zlo nekonat*. Jde tu o vědomí, že mravní nárok dobra má povahu nepodmíněné závaznosti.

Toto všeobecné poznání dobra a zla, které spontánně a samozřejmě předpokládáme ve styku s lidmi, označujeme běžně jako *svědomí*. Pojem svědomí běžného diskursu se při bližší analýze snad jeví jako nediferencovaný a víceznačný. Ale jádro jeho významu zřejmě záleží v tomto dvojím poznání.

1.1.3 Dobrovolnost

Když mravně posuzujeme lidské jednání, vždycky předpokládáme, že jednajících je v určitém smyslu *pánem svého jednání*. Sám se rozhodl, že bude jednat, a to tímto způsobem. Byl by mohl jednat i jinak nebo se jednání zdržet. Může za své jednání. Proto jednání přičítáme osobám, ale to předpokládá, že jsou „přičetné“. Vycházíme tedy z toho, že zpravidla záleží na nás, jak jednáme. Jen tak můžeme sami sebe a druhé pokládat za vinné, činit pro určité jednání výčitky, chválit a kárat. Když některá osoba za své jednání nemůže, pak se mravní hodnocení tohoto jednání zřejmě dostává do krize. Mravní hodnocení činů předpokládá hledisko *dobrovolnosti*. V našem běžném předporozumění pokládáme sami sebe a druhé v mravně významném smyslu za *svobodné*, tj. za schopné samostatně se rozhodovat.

Ve svém předporozumění tedy vycházíme z toho, že lidské jednání nevyplývá jako jiné přírodní dění nutně z přirozeně předem daných determinant, že tedy nenásleduje přírodovědecky vysvětlitelným, event. prediktabilním způsobem jako output po určitém inputu. Lidské jednání naopak přičítáme jednajících osobě, protože se takto svobodně rozhodla, ačkoli se mohla rozhodnout i jinak. Na druhé straně zpravidla mravně vůbec nehodnotíme přírodní události, protože v nich není tato osobně přičitatelná dobrovolnost.

1.1.4 Odpovědnost

„Odpovědnost“ implikuje „odpověď“. Považujeme-li někoho za odpovědného za jeho jednání, pak to znamená (kromě hlediska svědomí a dobrovolnosti), že od něho *očekáváme, že může rozumně odpovědět na otázku, proč jednal takto a ne jinak*. Činy schvalujeme tehdy, vidíme-li, že mohou být rozumově ospravedlněny, tj. je-li odůvodnění, jež jednajících podává, zřejmě a pochopitelné. Tento aspekt odpovědnosti obsahuje dvě hlediska:

- Ukazuje naše přesvědčení, že *otázka, co je dobré a co je zlé, může být předmětem diskursu*. O této otázce spolu můžeme rozumně hovořit. Předpokládáme tedy, že určování dobra a zla se ani nemá dít zcela iracionálně, ani není prostě věcí libovolného, pouze soukromého názoru, nýbrž odkazuje na racionální argumentaci.
- Mimoto se ukazuje, že to, co je špatné, nemorální, má vždycky nějaký charakter něčeho, co je proti rozumu. Nedá se to rozumně ospravedlnit. Konáme to „proti lepšímu vědomí a svědomí“, a proto to

nemůžeme zodpovědět. Jednáme-li špatně, ustupujeme sklonu či vášni, o níž víme, že její uspokojení (alespoň teď a za těchto okolností) nelze zodpovědět. Pak děláme něco, *co si přejeme, ale co dělat nemáme*.

1.1.5 Sociální zřetel

V našem běžném předporozumění má mravní hodnocení činů, osob a poměrů většinou *mezilidský, event. sociální aspekt*. Morální soud se často týká vztahu vlastních potřeb a zájmů k potřebám a zájmům druhých lidí. Potud souvisí se základními podmínkami pokojného a humanárního spoluzití lidí, a tím s otázkami *spravedlnosti*. Je to vyjádřeno ve *zlatém pravidle* (rozšířeném ve všech kulturách), jež se jeví v běžném předporozumění jako přijatelné. Přísloví zní: „Co sám nechceš, nečini jinému.“ Tím se vyjadřuje požadavek,

- aby se lidé navzájem uznávali jako rovnocenné bytosti a vážili si sebe navzájem a
- aby každý ve svém jednání bral v úvahu, že druzí lidé mají potřeby a zájmy jako on sám.

Obecně uznávané mravní normy jsou např. také „Nekrad!“ „Necizolož!“ „Nelži!“ „Cti otce a matku!“. Osvětlují zmíněný základní požadavek se zřetelem na základní témata vztahů mezi lidmi.

Tím nechceme říci, že mravní hodnocení se týká výlučně tohoto mezilidského, event. sociálního aspektu. Existuje nepochybně také *mravně relevantní vztah člověka k sobě samému*. Mimoto se dnes právem zdůrazňuje, že máme mravní povinnosti vůči *ostatním živočichům*, jakož i k *neživé přírodě*. Ve společnostech náboženského charakteru mají velkou úlohu povinnosti vůči *božství*. Naše běžné předporozumění mravním skutečností je nicméně určeno především mezilidským a sociálním zřetelem. S tím také souvisí zvláštní afinita, jež zjevně existuje mezi oblastí mravní a právní. V našem předporozumění mravní a právní význam slov často splývá, např. „právo a bezpráví“, „spravedlnost“, „norma“, „povinnost“, „zločin“, „přečin“, „vina“ atd.

1.1.6 Vlastní hodnota

Mravní kvalifikace člověka (dobrý nebo špatný, čestný nebo podlý) má zvláštní hodnotu, jež se zásadně liší od jiných kvalifikací (inteligentní, obratný, vzdělaný, roztomilý, zámožný). Úzce to souvisí s po-

vahou bezpodmínečné závaznosti svědomí (1.1.2). Mravní kvalifikace se jedinečným způsobem týká *hodnoty a důstojnosti člověka jakožto člověka*. Na jedné straně při tom jde o vědomí vlastní hodnoty, tedy o sebeúctu, na druhé straně o hodnotu osoby a respekt k ní v očích druhých lidí.

Když jsme se svým jednáním mravně diskvalifikovali, úcta, již máme sami k sobě, se dostává do krize. Naše „špatné svědomí“ ví, že jsme vlastní vinou ztratili hodnotu. Na základě této mravní diskvalifikace ztrácíme tvář a úctu u druhých. Máme vědomí, že jsme se kompromitovali a máme důvod, abychom se styděli.

Tím jsme poukázali na některé prvky běžného předporozumění mravním skutečností. Zdá se, že v běžném diskursu můžeme užívat mravních slov jedině tehdy, když předpokládáme významové souvislosti, jež tyto prvky zahrnují. Je ovšem třeba říci, že toto předporozumění je konzistentní jen podmíněně a sotva obstojí při bližší analýze. Úkolem základní filosofické etiky je kriticky osvětlit předpoklady obsažené v tomto předporozumění, upřesnit je a event. korigovat. V tomto smyslu jde o filosofickou rekonstrukci běžného předporozumění.

1.2 Etymologické poznámky

Téma naší disciplíny označujeme jako jevy *etické, morální, event. mravní*. Etymologicky tedy jde o tři jazykové aspekty.

Řecké slovo *éthos* se v prvé řadě týká zvířat a označuje místo jejich pastvy nebo stáj, jakož i způsob jejich života a chování. Přeneseno na člověka znamená *éthos* místo bydlení, určené společenstvím nebo původem, a potud také všechno, co je obyčejem a mravem v rámci společného bydlení. Odtud toto slovo nabývá významu charakteru jednotlivého člověka ve vztahu k společnému mravu a nako- nec označuje vůbec způsob jednání, postoj a smýšlení osob.

Latinské *mos*, od něhož je odvozeno slovo „morálka“, znamená původně „vůle“. Dále označuje především vůli uloženou člověku (bohy nebo panovníky), tedy předpisy a zákony, a pak tradiční mravy a obyčeje (*mores*). V průběhu těchto významových změn slovo *mos* nako- nec, tak jako *éthos*, znamená také osobní způsob života, smýšlení, charakter a mravní chování jednotlivce.

České slovo *mrav* pochází z praslovanského základu *norv-* (staro-česky *nav*). Praslovanský kmen je uchován v ruštině: *naviŕsja* – líbit se. Je tedy *nnav* něco, co se obecně líbí, co je vhodné. Novočes-

ký tvar se vyvinul disimilací ze záporu *nenrav* > *nemrav* > *mrav*. Obvykle se užívá v mn. čísle *mravy* (asi podle lat. *mores*).

Vidíme, že etymologie nejprve ukazuje na *sociální kontext*, do něhož jsou etické, morální, ev. mravní jevy původně zasazeny jako společný mrav, obyčej, zvyk a zákon společenství. Teprve později nabývá význam těchto slov *subjektivně individuální aspekt* osobního mravního smýšlení a charakteru.

V následujícím výkladu budeme užívat výrazu „etika“ pro vědecké zkoumání morálních obsahů. Význam výrazů „moralita“, „mravnost“ a „étos“ upřesníme v průběhu dalších výkladů. Adjektiva „morální“ a substantiva „morálka“ užíváme v širokém smyslu pro obsahy, které souvisejí s tématem oddílu 1.1.

Shrnutí 1

- Běžné užívání mravních slov ukazuje, že v naší komunikaci uplatňujeme společně předporozumění mravní skutečnosti.
- Prvky tohoto předporozumění:
  - Lidské jednání a (na základě jednání) osoby, jakož i (jako výsledky jednání) sociální danosti se morálně hodnotí.
  - Předpokládá se, že každý nějak ví o základním rozdílu mezi dobrem a zlem (svědomí).
  - Mravně relevantní jednání se pokládá za dobrovolné; chápeme je jako výsledek svobodného rozhodnutí a přičítáme je jednajícimu.
  - Osoby jsou pokládány za odpovědné za své jednání, tj. očekává se, že mohou rozumně odpovědět na otázku, proč jednaly právě takto.
  - Mravní hodnocení má primárně mezilidský aspekt, jeho přijatelnou formulací může být zlaté pravidlo.
  - Mravní kvalifikace se týká hodnoty osoby, jakou má sama před sebou a před druhými.
- Etymologie slov „etický“ a „morální“ ukazuje na původní sociální zasazení mravních jevů do společných mravů, obyčejů, zákonů a tradic.

2 Empiristická etika

Myšlenkový postup fundamentálně etické systematiky začneme uvedením některých základních myšlenek a hlavních pozic empiristické etiky. Tento postup volíme proto, že empiristická filosofie vždy zpochybňovala ústřední prvky obecného předporozumění mravní skutečnosti, o němž jsme mluvili v předchozí části. Empiristické osvícenství v období moderny vedlo po mnoha stránkách k *destrukci samostatného významu mravní skutečnosti*. Má tendenci chápat lidskou praxi jako výsledek empirického působení, který je určen deterministicky.

2.1 Empirismus a praxe

Dějinně určujícím obdobím empiristického osvícenství bylo 17. a 18. století. Jeho hlavními představiteli byli Britové: F. BACON (1561–1626), Th. HOBBS (1588–1679), J. LOCKE (1632–1704) a D. HUME (1711–1776). Tito klasikové založili filosofickou tradici, která je v řadě variant významná až do současnosti.

Pro různé formy empirismu je typická určitá základní tendence (srov. ÚF 4.2.3 [3.2.3]):

- Jako *noetickou* pozici zastává empirismus názor, že *jediným pramenem poznání je (smyslová) zkušenost (empirie)*. Duchovně rozumové poznání, podstatně odlišné od této zkušenosti, se neuznává. To, co se v neempiristické (metafyzické) filosofii chápe jako samostatné duchovně rozumové poznání, je empiristicky redukováno na (smyslovou) empirii, event. vysvětlováno mechanismy reflexe, abstrakce, asociace a kombinace empirických prvků.
- V empiristické *antropologii* tomu odpovídá tendence *odmítat samostatnou skutečnost lidského ducha*, nepřevoditelnou na smyslově animální rovinu. Rozdíl mezi člověkem a zvířetem je pak pouze stupňovitý a ne už principiální čili podstatný.